

Amèrica Llatina: Llengua i Literatura

Codi: 43017
Crèdits: 6

Titulació	Tipus	Curs	Semestre
4313767 Llengua Espanyola, Literatura Hispànica i Espanyol com a Llengua Estrangera	OT	0	0

Professor/a de contacte

Nom: Maria Fernanda Bustamante Escalona

Correu electrònic:

MariaFernanda.Bustamante@uab.cat

Equip docent

Maria Ohannesian Saboundjian

Utilització d'idiomes a l'assignatura

Llengua vehicular majoritària: espanyol (spa)

Prerequisits

Coneixement de conceptes bàsics gramaticals i de llengua castellana, així com d'assumptes literaris hispanoamericans.

Objectius

OBJECTIUS SECCIÓ LLENGUA:

- Conèixer els trets més rellevants de l'espanyol d'Amèrica en tots els aspectes de la llengua.
- Desenvolupar competències que permetin reconèixer, analitzar i interpretar textos orals i escrits de diferents varietats geogràfiques de l'espanyol.
- Aplicar la metodologia estudiada en l'anàlisi i comparació de diferents aspectes de la variació.

OBJECTIUS SECCIÓ LITERATURA:

- Ampliar i aprofundir el coneixement de produccions culturals hispanoamericanes del segle XX i XXI a través de la lectura de textos narratius (relats i novel·les), obres cinematogràfiques i assajos crítics.
- Desenvolupar capacitats d'anàlisi comparativa i interpretació a partir de la lectura de les obres, que permetin reflexionar sobre els vincles entre literatura, societat, història, memòria, gènere, identitat, representació...
- Desenvolupar competències d'escriptura i expressió oral.

Competències

- Comentar un text des del punt de vista filològic, lingüístic i literari.
- Descriure l'estructura de la llengua espanyola.

- Dissenyar i dur a terme un treball de recerca sobre qualsevol tema relacionat amb l'àmbit d'estudis del màster
- Identificar les varietats diatòpiques, diastràtiques i diafàsiques de l'espanyol.
- Que els estudiants siguin capaços d'integrar coneixements i enfrontar-se a la complexitat de formular judicis a partir d'una informació que, tot i ser incompleta o limitada, inclogui reflexions sobre les responsabilitats socials i ètiques vinculades a l'aplicació dels seus coneixements i judicis.
- Que els estudiants sàpiguen aplicar els coneixements adquirits i la seva capacitat de resolució de problemes en entorns nous o poc coneguts dins de contextos més amplis (o multidisciplinaris) relacionats amb la seva àrea d'estudi.
- Que els estudiants sàpiguen comunicar les seves conclusions, així com els coneixements i les raons últimes que les fonamenten, a públics especialitzats i no especialitzats d'una manera clara i sense ambigüitats.
- Que els estudiants tinguin les habilitats d'aprenentatge que els permetin continuar estudiant, en gran manera, amb treball autònom a autodirigit.
- Realitzar una exposició oral sobre qualsevol tema relacionat amb l'àmbit d'estudis del màster.
- Relacionar els autors i els textos literaris escrits en espanyol amb les recerques recents sobre les tradicions europees des de l'Edat Mitjana fins a l'actualitat.
- Relacionar els autors i els textos literaris produïts en l'àmbit de l'Amèrica Llatina amb el context de les seves circumstàncies culturals, socials i històriques.
- Tenir coneixements que aportin la base o l'oportunitat de ser originals en el desenvolupament o l'aplicació d'idees, sovint en un context de recerca.
- Tenir un domini d'especialista de les principals orientacions en l'estudi de la transmissió textual i de les diferents fases de l'edició d'un text.
- Utilitzar els recursos bibliogràfics i tecnològics propis de la recerca lingüística i literària.

Resultats d'aprenentatge

1. Adaptar el contingut d'una exposició, oral i escrita, a les característiques de l'auditori.
2. Anotar adequadament un text literari per a què el comprenguin lectors amb diferents graus de formació.
3. Aplicar la metodologia de treball apresada a l'anàlisi d'un tema lingüístic i d'un tema literari relacionats amb l'àmbit d'estudi del mòdul.
4. Aplicar les tècniques i mètodes propis del comentari lingüístic de textos.
5. Aplicar les tècniques i mètodes propis del comentari literari de textos
6. Argumentar la pertinència dels propis judicis sobre un tema determinat de l'àmbit del màster.
7. Argumentar per escrit i oralment unes conclusions.
8. Defensar la pertinència dels propis judicis en relació amb el tema objecte d'estudi.
9. Elaborar el guió d'una exposició oral sobre qualsevol tema relacionat amb l'àmbit d'estudis del màster.
10. Elaborar un esquema explicatiu sobre un problema lingüístic o literari de l'àmbit del màster i reformular-lo en funció de la introducció de noves idees.
11. Elaborar un estat de la qüestió d'un tema lingüístic i d'un tema literari de l'àmbit d'estudi del mòdul.
12. Emmarcar tipològicament els principals fenòmens característics de la llengua espanyola i relacionar-los amb fenòmens similars d'altres llengües.
13. Formular un pla d'acció per ampliar la informació sobre el tema seleccionat.
14. Identificar els trets lingüístics que configuren les varietats de l'espanyol a l'Amèrica Llatina.
15. Identificar la presència de fenòmens socials i històrics a la producció literària de l'Amèrica Llatina.
16. Identificar les diferents variants discursives que es produeixen en l'àmbit hispanoparlant.
17. Identificar trets estilístics i tècniques literàries comunes en diferents tradicions literàries i culturals de l'Amèrica Llatina.
18. Identificar trets estilístics i tècniques literàries comunes en diferents tradicions literàries i culturals.
19. Interpretar críticament la bibliografia reunida sobre els àmbits d'estudi del mòdul.
20. Predir les conseqüències teòriques que implicaria la introducció de noves idees en un esquema ja establert.
21. Proposar una forma d'integrar les idees procedents d'altres disciplines al tractament d'un fenomen lingüístic o literari determinat.
22. Redactar un treball conforme a les normes de presentació acadèmiques.
23. Seleccionar un tema relacionat amb l'àmbit d'estudis del màster i explicar sumàriament què es coneix en relació amb ell.

Continguts

CONTINGUTS SECCIÓ LLENGUA:

1. Conceptes previs

1.1. Variació i norma

1.2. Norma i ús

1.3. Variació i llengua estàndard

1.4. Macrovariación i microvariación

2. Aspectes fonètic-fonològics: breu introducció a les principals característiques de la pronunciació de l'espanyol d'Amèrica

2.1. Conceptes teòrics bàsics

2.2. Seseo

2.3. leisme

3. Morfosintaxis verbal

3.1. La variació en la flexió verbal

3.2. Ús dels temps verbals

3.3. L'aspecte verbal

3.3.1. Aspecte lèxic

3.3.2. Aspecte gramatical

4. Pronoms personals

4.1. La variació en les formes de tractament

4.2. Ús de les formes pronominals àtones d'objecte

4.3. Doblegat pronominal rioplatense

5. La variació en els aspectes lèxics i morfològics:

5.1. Arcaïsmes i neologismes

5.1.1. Procediments de formació de noves paraules

5.1.2. Adaptació de préstecs

5.1.3. Expressions col·loquials

CONTINGUTS SECCIÓ LITERATURA:

1. Violència de gènere, patriarcat i feminicidi polític

Obres:

- Fernanda Melchor (Mèxic, 1982): *Temporada de huracanes* (2017, novel·la)
- Mariana Enriquez (Argentina, 1973): "Las cosas que perdimos en el fuego" (2013, relato)
- Legna Rodríguez (Cuba, 1984): "Wanda" (2017, relato)
- Claudia Hernández (El Salvador, 1975): "Medio día de frontera" (2007, relato)
- [Altres relats per determinar]
- Carlos Carrera (dir.) (Mèxic, 1962): *Backyard: el traspatio* (2009, llargmetratge de ficció)

2. Posdictaduras, (post)memòria, duels i traumes en el Con Sud

Obres:

- Mariana Enriquez (Argentina, 1973): "Cuando hablábamos con los muertos", "Chicos que faltan" (2013, relats).
- Félix Bruzzone (Argentina, 1976): "Otras fotos de mamá", "Fumar abajo del agua", "Ratas en el techo" (2008, relats).
- Alejandro Zambra (Xile, 1975): *Formas de volver a casa* (2012, novel·la).
- Nona Fernández (Xile, 1971): *Space invaders* (2013, novel·la)
- Albertina Carri (dir.) (Argentina, 1973): *Los rubios* (2013, llargmetratge documental).

3. Fronteres, immigració, desterritorialització i xenofòbia

Obres:

- Óscar Martínez (El Salvador): *Los migrantes que nos importan* (2010, cròniques)
- Valeria Luiselli (Mèxic, 1983): *Los niños perdidos. (Un ensayo en cuarenta preguntas)* (2016, testimoniatge-crònica)
- Yolanda Arroyo (Puerto Rico, 1970): *Los documentados* (2010, novel·la)
- Pedro Ultreras (Mèxic, 1969): *La bestia* (2010, llargmetratge documental)
- Diego Quemada-Díez (Espanya, 1969): *La jaula de oro* (2013, llargmetratge ficció)

Metodologia

L'assignatura consta d'una metodologia que contempla activitats:

- dirigides per les professores durant les classes
- supervisades (tutories programades amb les professores)
- personals (temps personal dedicat a l'estudi i lectures)
- d'avaluació

Activitats formatives

Títol	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Tipus: Dirigides			
Dirigides (classes magistrals, seminaris)	50	2	2, 3, 4, 5, 6, 8, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22
Personals (temps personal dedicat a l'estudi i lectures)	75	3	
Supervisades (tutories personals programades amb les professores)	25	1	

Avaluació

AVALUACIÓ SECCIÓ LLENGUA (45%):

- Un treball individual sobre els temes tractats en classes (els requisits del treball es detallaran a mitjan desembre del 2019).
- Data de lliurament: 1 de març de 2020.

AVALUACIÓ SECCIÓ LITERATURA (45%):

- Redacció d'un breu assaig (de 8 a 12 pàgines) a partir d'UN dels temes proposats, relatius als continguts i obres treballades en classe.
- Data de lliurament: 1 de març de 2020.

ASSISTÈNCIA I PARTICIPACIÓ EN CLASSES (10%)

Aspectes generals

- Es tindrà en consideració l'assistència i participació en classes.
- Per a superar l'assignatura, s'hauran de lliurar els 2 treballs de l'assignatura (secció llengua i secció literatura) en els terminis establerts. Qui lliuri només 1 es considerarà "no avaluat".
- Per a aprovar, l'estudiant ha d'obtenir una nota final igual o superior a 5.
- Els treballs han de ser originals. No està permesa la còpia total o parcial de materials ja publicats en qualsevol suport. En cas de presentar material no original sense indicar la seva procedència, la qualificació de l'activitat o treball serà automàticament de suspens (0).
- Es penalitzen les faltes d'ortografia.
- Se li lliurarà als estudiants un document en el qual es detalla el format de presentació dels treballs.

Activitats d'avaluació

Títol	Pes	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Assitència i participació en classes	10%	0	0	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23

Avaluació secció llengua	45%	0	0	2, 3, 4, 5, 6, 8, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22
Avaluació secció literatura	45%	0	0	2, 4, 5, 6, 8, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22

Bibliografía

BIBLIOGRAFIA BÀSICA SECCIÓ LLENGUA

Aleza Izquierdo, Milagros, y José Mª Enguita Utrilla (coords.) (2010): *La lengua española en América: normas y usos actuales*, València: Universitat, en línea: <http://www.uv.es/aleza/esp.am.pdf>

Aleza-Izquierdo, Milagros, y José Mª Enguita Utrilla (2002): *El español de América: aproximación sincrónica*, València: Tirant lo Blanch.

Alvar, Manuel (1996): *Manual de dialectología hispánica: El español de América*, Barcelona: Ariel.

Bosque, Ignacio y Violeta Demonte (1999): *Gramática descriptiva de la lengua española*, Madrid: Espasa Calpe.

Buesa Oliver, Tomás y José Mª Enguita Utrilla, (1992): *Léxico del español de América: su elemento patrimonial e indígena*, Madrid: MAPFRE.

Coseriu, Eugen (1962): "Sistema, norma y habla", en *Teoría del lenguaje y lingüística general*. Madrid: Gredos.

Demonte Barreto, Violeta (2001): «El español estándar (ab)suelto. Algunos ejemplos del léxico y la gramática», *II Congreso Internacional de la Lengua Española*, en línea: http://congresosdelalengua.es/valladolid/ponencias/unidad_diversidad_del_espanol/1_la_norma_hispanica/demo

:

Di Tullio, Ángela (2013): *El español de la Argentina: estudios gramaticales*, Buenos Aires: Eudeba.

Enguita Utrilla, José M^a (2004): *Para la historia de los americanismos léxicos*, Frankfurt am Main: Peter Lang.

FormentFernández, Ma.del Mar (2001): «Hacer novillos, hacer campana o hacer la vaca: ¿qué fraseología enseñar? » en María Antonia Martín Zorraquino y Cristina Díez Pelegrín (eds.): *¿Qué Español Enseñar? Norma y Variación Lingüísticas en la Enseñanza del Español a Extranjeros. Actas del XI Congreso de la ASELE (Zaragoza, 2000)*, Zaragoza: Vicerrectorado de Investigación de la Universidad de Zaragoza y la Consejería de Cultura y Turismo del Gobierno de Aragón, pp. 317-325, en línea: http://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/asele/pdf/11/11_0317.pdf.

Haensch, Günther (2001): «Español de América y Español de Europa (1.ª parte)», *Panace@*, 2: 6, pp. 63-72.

Haensch, Günther (2002): «Español de América y Español de Europa (2.ª parte)», *Panace@*, 3: 7, pp. 37-64.

Harris, James W. (1987): «The Accentual Patterns of Verb Paradigm in Spanish », *NLLT* 5: 61-90. Traducción al castellano incluida como apéndice en: Harris, James W. (1987): *La estructura silábica y el acento en español* (Trad.: Olga Fernández Soriano), Madrid: Visor.

Hualde, José Ignacio (2001): *Introducción a la lingüística hispánica*, Cambridge: Cambridge University Press.

Kany, Charles (1962): *Semántica Hispanoamericana*. Madrid.

Martín Zorraquino, Antonia y Cristina Díez Pelegrín (eds.): *¿Qué Español Enseñar? Norma y Variación Lingüísticas en la Enseñanza del Español a Extranjeros. Actas del XI Congreso de la ASELE (Zaragoza, 2000)*, Zaragoza: Vicerrectorado de Investigación de la Universidad de Zaragoza y la Consejería de Cultura y Turismo del Gobierno de Aragón, pp. 15-28.

Moreno Cabrera, Juan Carlos (2000): *La dignidad e igualdad de las lenguas*, Madrid: Alianza.

Moreno Fernández, Francisco (1998): *Principios de sociolingüística y sociología del lenguaje*. Barcelona: Ariel.

Moreno Fernández, Francisco (2000): *Qué español enseñar*, Madrid: Arco/Libros.

Moreno Fernández, Francisco (2009): *La lengua española en su geografía*, Madrid: Arco/Libros.

Moreno Fernández, Francisco (ed.) (1993): *La división dialectal del español de América*, Alcalá de Henares: Servicio de Publicaciones.

Palacios, Azucena (coord.) (2008): *El español de América. Contactos lingüísticos en Hispanoamérica*, Barcelona: Ariel.

Pascual, José Antonio / Prieto de los Mozos, Emilio (1998): «Sobre el estándar y la norma». En C. Kent / M. D. de la Calle (eds.): *Visiones salmantinas*. Salamanca: Universidad de Salamanca - Ohio Wesleyan University, pp. 63-95.

Real Academia Española (2005): *Diccionario panhispánico de dudas*, Madrid, Santillana [Consulta en línea: <http://www.rae.es>]

Real Academia Española (2009): *Nueva gramática de la lengua española*, Madrid: Espasa Libros. 3 vols. y 1 DVD.

Rojas Mayer, Elena Malvina (2000): «La variación léxico-semántica del español y la conveniencia de su contextualización en la enseñanza a extranjeros» en María Antonia Martín Zorraquino y Cristina Díez Pelegrín (eds.): *¿Qué Español Enseñar? Normas Variación Lingüísticas en la Enseñanza del Español a Extranjeros. Actas del XI Congreso de la ASELE (Zaragoza, 2000)*, Zaragoza: Vicerrectorado de Investigación de la Universidad de Zaragoza y la Consejería de Cultura y Turismo del Gobierno de Aragón, pp. 15-28.

Rosenblat, Àngel (1973): *El Castellano de España y el Castellano de América. Unidad y diferenciación*. Madrid: Taurus, 2.ª ed.

Wotjak, Gerd y Klaus Zimmermann (1994): *Unidad y variación léxicas del español de América*, Frankfurt am Main, Vervuert / Madrid, Iberoamericana (Bibliotheca Ibero-Americana, vol. 50).

Recursos electrònics:

Asociación de Academias de la Lengua Española, <http://www.asale.org/>

Centro Virtual Cervantes:

-Congresos de la lengua, <http://congresosdelalengua.es>

-Oteador, <http://cvc.cervantes.es/oteador>

-Aula de lengua, <http://cvc.cervantes.es/aula>

BIBLIO-FILMOGRAFIA BÀSICA SECCIÓ LITERATURA:

Amaro, Lorena (2018), *La pose autobiogràfica: ensayos sobre la narrativa*. Chile, Ediciones Universidad Alberto Hurtado.

Arfuch, Leonor (2018), *La vida narrada: memoria, subjetividad y política*. Córdoba, Eduvim.

Arroyo, Yolanda ([2005] 2017), *Los documentados*. Puerto Rico, Publicaciones Boreales.

Atencio, Graciela (2011), "Feminicidio-femicidio: un paradigma para el análisis de la violencia de género" [en línea], *Feminicidio.net*. Disponible en: <

http://www.feminicidio.net/sites/default/files/seccion_feminicidio_paper_02.pdf>

Atencio, Graciela; laporta, Elena (2012), "Tipos de feminicidio o las variantes de violencia extrema patriarcal" [en línea], *Feminicidio.net*. Disponible en: <
<http://www.feminicidio.net/articulo/tipos-de-feminicidio-o-las-variantes-de-violencia-extrema-patriarcal>>

Bolaños, Bernardí (2013), "Esclavos, migrantes y narcos. Acontecimiento y biopolítica en América del Norte". México, Universidad Autónoma-Metropolitana.

Butler, Judith (2006), *Vida precaria. El poder del duelo y la violencia*. Buenos Aires, Paidós.

Carrera, Carlos (dir.) (2009), *Backyard: el traspatio*. México, drama.

Carri, Albertina (dir.) (2013), *Los rubios*. Argentina, documental. Disponible en
https://www.youtube.com/watch?v=qidr0S_5fTQ

Carrión, Jorge (2012), "Prólogo: mejor que real", en *Mejor que ficción. Crónicas ejemplares*. Barcelona, Anagrama, pp. 13-37.

Federici, Silvia ([2004] 2010), *El Calibán y la bruja. Mujeres, cuerpo y acumulación originaria*. Madrid, Traficantes de sueños. Disponible en
<https://www.traficantes.net/sites/default/files/pdfs/Caliban%20y%20la%20bruja-TdS.pdf>

Enriquez, Mariana (2013), "Cuando hablábamos con los muertos", "Las cosas que perdimos en el fuego", "Los chicos que vuelven" en *Cuando hablábamos con los muertos*. Santiagode Chile, Montacuerdo editores. [También en *Las cosas que perdimos en el fuego*. Barcelona, Anagrama, 2026, pp. 185-197; y *Los peligros de fumar en la cama*. Barcelona, Anagrama, 2017, pp. 151-176 y 185-199].

Epps, Brad (2000), "Actas y actos de inmigración", en Mabel Moraña (ed.), *Nuevas perspectivas desde/sobre América Latina: El desafío de los estudios culturales*. Santiago, Chile: Editorial Cuarto Propio/Instituto Internacional de Literatura Iberoamericana, pp. 261-272.

Fernández, Nona (2013), *Space Invaders*. Chile, Eterna Cadencia.

Fregoso, Rosa-Linda; bejarano, Cynthia (2011), "Introducción: una cartografía del feminicidio en las Américas" en fregoso, Rosa-Linda (coord.). *Feminicidio en América Latina*. México: UNAM.

Hernández, Claudia (2007), "Mediodía de frontera", en *De fronteras*. Ciudad de Guatemala, Editorial Piedra Santa, pp. 99-103.

Jaramillo Agudelo, Darío (2012), "Collage sobre la crónica latinoamericana del siglo veintiuno", en Jaramillo Agudelo, D.(ed.), *Antología de crónica latinoamericana actual*. Barcelona, Alfaguara, pp. 11-47.

Jelin, Elizabeth (2002), "El género en las memorias", "¿De qué hablamos cuando hablamos de memoria?". *Los trabajos de la memoria*. Madrid, Siglo XXI, pp. 99-116.

Lagarde y de los Ríos, Marcela (2011), "Prefacio: claves feministas en torno al feminicidio. Construcción teórica, política y jurídica", en Fregoso, Rosa-Linda (coord.), *Feminicidio en América Latina*. México: UNAM, pp. 11-42.

Lluiseli, Valeria (2016), *Los niños perdidos. (Un ensayo en cuarenta preguntas)*. Madrid, Sextopiso.

Martínez, Óscar (ed.), "Prólogo", "La bestia", "Las esclavas invisibles", en *Los migrantes que no importan*. Barcelona, Icaria, pp. 14-20, 64-99.

Melchor, Fernanda (2017), *Temporadadehuracanes*. Barcelona, Random House.

Richard, Nelly (2007), *Fracturas de la memoria. Arte y pensamiento crítico*. Buenos Aires: Siglo XXI.

Richard, Nelly (2006), "Imagen-recuerdo y borraduras", en Richard, Nelly (ed.) *Poéticas y estéticas de la memoria*. Santiago de Chile: Cuarto Propio, pp. 165-172.

- Richard, Nelly (2002), "La crítica de la memoria", en *Cuadernos de literatura*, 8(15), enero-junio del 2002, pp. 187-193.
- Rodríguez, Legna (2017), "Wanda", en *Mi novia preferida fue un bulldog francés*. Barcelona, Alfaguara, pp. 61-67.
- Roos, Sara (2013), "Micro y macrohistoria en los relatos de filiación chilenos", *Aisthesis. Revista chilena de investigaciones estéticas*, n. 54, diciembre, pp. 335-351.
- Sarlo, Beatriz (2005), "Posmemoria, reconstrucciones", en *Tiempo pasado. Cultura de la memoria y giro subjetivo. Una discusión*. Buenos Aires, S. XXI, pp. 125-157.
- Segato, Rita (2016), *La guerra contra las mujeres*. Madrid, Traficantes de sueños. Disponible en: https://www.traficantes.net/sites/default/files/pdfs/map45_segato_web.pdf
- Tabuenca Córdoba, M. S., (1997), "Aproximaciones críticas sobre las literaturas de las fronteras", *Frontera Norte*, vol. 9, Tijuana, Colegio de la Frontera Norte, 1997.
- Trigo, Abril (2000), "Migrancia: memoria: modernidad", en Moraña, M. (ed.), *Nuevas perspectivas desde/sobre América Latina: el desafío de los estudios culturales*. Santiago, Cuarto Propio, pp. 273-291.
- Ultreras, Pedro (dir.) (2010), *La bestia*. El Salvador, Guatemala, México. Documental. Disponible en <https://www.youtube.com/watch?v=1siX-O0LfU8>
- Villoro, Juan (2012 [2006]), "La crónica, ornitorrinco de la prosa", en Jaramillo Agudelo, D. (ed.), *Antología de crónica latinoamericana actual*. Barcelona, Alfaguara, pp. 577-582. Disponible en <http://www.lanacion.com.ar/773985-la-cronica-ornitorrinco-de-la-prosa>
- VVAA (2009), *Diccionario de Estudios culturales latinoamericanos*. México, Siglo XXI. Disponible en <http://elpaginaslibres.files.wordpress.com/2009/12/diccionario-de-estudios-culturales-latinoamericanos.pdf>
- VVAA (2019), *Tsunami. Miradas Feministas*. Edición y prólogo de Marta Sanz. Madrid, Sexto Piso.
- Wright, Melissa W. (2010), *Manifiesto contra el feminicidio*. Madrid: Ed. Contratiempos.
- Zambra, Alejandro (2011), *Formas de volver a casa*. Barcelona, Anagrama.
- Zambra, Alejandro (2012), "La literatura de los hijos", en *No leer*, España, Anagrama:pp. 37-39.